
bir araçtan fazlası: postfenomenoloji ile teknolojiyi yeniden düşünmek

orhan önder*

1. Giriş: Şeyler, Teknolojiler ve Onlara Yüklediğimiz Anlamlar

*H*er sabah uyandığımızda elimiz önce telefonumuza gider; parmağımızın ekranı kaydırmasıyla günün haberleri, mesajları, takvimi ve hava durumu önümüze serilir. Kahvaltımızı hazırlarken mutfak aletleri sessiz bir iş birliği içinde çalışır; işimize giderken toplu taşıma ya da otomobil, bizi dünyanın akışına dahil eder. Günümüz insanı, adımlarını hem görünür hem görünmez binlerce teknolojinin eşliğinde atar. Bu kadar içselleşmiş bir yakınlık, teknolojiyi çoğu zaman sorgulanmayan bir şey hâline getirir: Oradadır, işler, kullanırız.

Modern kültürde yaygın bir kanaat vardır: Bir şeyin değeri, onun ne yapabildiğiyle ölçülür. Bir araç, işlevini yerine getirdiği sürece değerlidir; daha fazlası beklenmez. Bu yaklaşım, gündelik dilde de, ekonominin ölçütlerinde de kendini gösterir. Ancak burada temel bir soru belirir: Şeyler, yalnızca işlevleriyle mi değer taşır, yoksa onlarla kurduğumuz kültürel, duygusal ve tecrübi bağlar onların anlamını belirlemede etkili midir?

Bu yazıda, teknolojiyi yalnızca “bir amaç için kullanılan araç” olarak görmenin ötesine geçmeye çalışacağım. Önce teknolojiye dair üç farklı

* Öğr. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi Tıp Fakültesi, orhan.onder@marmara.edu.tr.

yaklaşımı ele alacağım; araçsalcılık, teknolojik determinizm ve teknolojik aracılık. Ardından, özellikle postfenomenolojik düşüncenin geliştirdiği aracılık (İng. *mediation*) perspektifine odaklanacağım; teknolojilerin algı ve eyleme nasıl aracılık ettiğini, böylece gerçekliği ve tecrübeyi nasıl “birlikte kurduğunu” tartışacağım. Son olarak, bu çerçeveyi somut örneklerle zenginleştirerek, teknolojilerin taşıdığı değerlerin ve bu değerlerin kültür üzerindeki dönüştürücü etkisinin altını çizeceğim.

2. Teknolojiye Üç Felsefi Yaklaşım

Araçsalcılık

Araçsalcılık (İng. *Instrumentalism*), teknolojinin doğası gereği nötr olduğunu, iyi ya da kötü olmasının yalnızca insanın onu hangi amaçla kullandığına bağlı olduğunu savunur. Bir çekiç, hem bir ev inşa etmek hem de cam kırmak için kullanılabilir; ahlaki sorumluluk, çekicin kendisinde değil, onu tutan kişiye aittir. Bilgisayarlar faydalı bir bilgiyi paylaşmamızı da sağlayabilir, yalan haberler yaymamızı da. Bir ameliyat robotu, bir cerrahın yeteneklerini artırarak hayat kurtarabilir ya da yanlış ellerde ölümcül hatalara yol açabilir. Bu yaklaşımın güçlü yanı, insan iradesini merkeze almasıdır. Teknolojiyi yalnızca bir “araç” olarak görmek, bize onun üzerinde mutlak kontrol sahibi olduğumuz hissini verir. Böylece, teknolojinin yarattığı riskleri, doğru kullanım ve iyi niyetle ortadan kaldırmaya inandırır.

Ancak araçsalcılık, teknolojinin toplumsal, kültürel ve algısal etkilerini göz ardı etme eğilimindedir. Bir cihazın tasarımı, kullanım biçimi ve yaygınlığı, onu yalnızca amaçlarımıza pasif bir hizmetkâr olmaktan çıkarabilir. Teknolojiler, gündelik hayatın dokusuna yerleştiğinde, farkında olmadan davranışlarımızı, değerlerimizi ve hatta neyin mümkün olduğunu düşünme biçimimizi dönüştürür.

Teknolojik Determinizm

Teknolojik determinizm (İng. *technological determinism*), teknolojinin nötr olmadığını ve belirleyici bir güç olarak toplumu şekillendirdiğini öne sürer. Bu yaklaşıma göre teknoloji, insan için yalnızca bir araç değildir; toplumsal yapıları, ilişkileri ve düşünce biçimlerini doğrudan yönlendiren bir güçtür (Dusek, 2006).

Tarih, bu bakışı destekleyen örneklerle doludur: Matbaanın yaygınlaşması okuryazarlığı, dinî otoriteyi ve siyasi dengeleri kökten de-

ğıştirdi. İnternet, siyasetin işleyişini, bilginin dolaşımını ve toplumsal hareketlerin örgütlenme biçimlerini yeniden tanımladı. Bu perspektifte teknoloji, adeta bir nehir gibi, kendi yatağını genişleterek insan topluluklarını beraberinde sürükler.

Bu yaklaşım, determinizmin insan failliğini küçümsemiştiği gerekçesiyle eleştirilmiştir. İnsanların teknolojiyi geliştirme, değiştirme ve kullanma biçimlerini belirleyen sosyal, ekonomik ve kültürel faktörleri ihmal etmek, teknolojiye gereğinden fazla güç atfetmek anlamına gelir. “O bizi yönetiyor” algısı, bireyleri ve toplumları edilgen kılar, teknolojinin yönünü sorgulama ve değiştirme iradesini zayıflatır.

Teknolojik Aracılık

Teknolojik aracılık (İng. *technological mediation*) yaklaşımı, hem araçsalcılığın hem de determinizmin ötesine geçer. Ne teknolojiyi mutlak bir pasif araç olarak görür ne de onu kendi başına belirleyici bir güç olarak kabul eder. Bunun yerine, teknolojiyi insan ile dünya arasındaki ilişkilerin aktif bir bileşeni olarak konumlandırır.

Bu düşünce, Don Ihde’nin postfenomenolojisinden ve Peter-Paul Verbeek’in bu çizgideki yorumlarından beslenir (Ihde, 1990; Verbeek, 2005). İnsanı ve teknolojiyi ayrı kutuplar olarak değil, birbirine eklenmiş, karşılıklı etkileşim içinde bulunan varlıklar olarak düşünür. Bir mikroskop, yalnızca mikroorganizmaları görünür kılmakla kalmaz; bilim insanının dünyayla kurduğu bilişsel ve algısal ilişkiyi dönüştürür. Bir navigasyon cihazı, yalnızca konum bilgisi sunmaz; kullanıcının mekân algısını, hatta yolculuk tecrübesini yeniden şekillendirir.

Verbeek teknoloji felsefesinde nesnelerin ve teknik sistemlerin rolünü, toplumsal ve kültürel dokunun merkezine yerleştirir (Verbeek, 2011). Böylece teknoloji, sadece kullandığımız bir araç değil, kim olduğumuzu, nasıl düşündüğümüzü ve dünyayı nasıl tecrübe ettiğimizi bizimle birlikte şekillendiren bir varlık hâline gelir.

3. Postfenomenoloji ve Teknolojik Aracılık Teorisi

Postfenomenoloji, klasik fenomenolojinin öznel tecrübeye verdiği önemi korur, fakat bu tecrübenin hiçbir zaman “yalın” olmadığını, her zaman teknik-maddi aracılıklar üzerinden kurulduğunu vurgular. Edmund Husserl ve Maurice Merleau-Ponty’nin çizgisinde fenomenoloji, dünyayı “yaşantının bilinci” üzerinden açıklarken; Don Ihde ve ardın-

dan Peter-Paul Verbeek, tecrübenin biçimlenişinde teknolojilerin ayrılmaz rolünü öne çıkarır.

Bu yaklaşımın en dikkat çekici yanı, insanı ve teknolojiyi karşı karşıya gelen iki kutup olarak değil, birbirine eklemlenmiş, sürekli ilişki içinde olan aktörler olarak düşünmesidir. Postfenomenoloji, gözlüğün yalnızca gözlerimize eklenmiş bir nesne değil, görme tecrübesinin kendisini dönüştüren bir ortak; ultrason cihazının yalnızca bilgi veren bir araç değil, anne-baba adaylarının bebeğe dair duygusal bağını şekillendiren bir temsil biçimi olduğunu söyler.

Dolayısıyla postfenomenoloji, teknolojiyi ne araçsalcılığın nötr bir “araç” kavrayışına indirger, ne de determinizmin özerk bir “güç” anlayışına teslim eder. Onun yerine, insan-dünya ilişkisinin yapısının teknolojiler aracılığıyla her seferinde yeniden kurulduğunu gösterir. Bu nedenle postfenomenoloji yalnızca epistemolojik bir yaklaşım değil, aynı zamanda normatif bir çerçeve de sunar: Teknolojiler değerleri yalnızca taşımakla kalmaz, onları yeniden dağıtır ve dönüştürür. Teknolojik aracılık teorisine göre, insan ve teknoloji, birbirinden bağımsız iki varlık değil; sürekli karşılıklı etkileşim içinde olan, ilişkisel bir bütünün parçalarıdır. Teknolojiler yalnızca bizim dünyaya erişimimizi kolaylaştıran pasif pencereler değildir; tecrübe ufkumuzu genişleten, daraltan, yeniden biçimlendiren aktif “ortaklar”dır.

Bu perspektif, teknolojiyi insanla dünya arasına giren bir “katman” olarak görmez; daha ziyade, insan-dünya ilişkisinin ayrılmaz bir bileşeni olarak ele alır. Teknoloji, hem algımıza hem eylemimize dokunarak, dünyayı anlamlandırma ve dünyada var olma biçimlerimizi dönüştürür. Bu nedenle, teknolojiyi yalnızca dışsal bir araç olarak değil, tecrübenin ve gerçekliğin birlikte kurucusu olarak düşünmek gerekir.

Algıya aracılık (İng. *Mediation of Perception*), teknolojinin dünyayı algılama biçimimizi nasıl değiştirdiğini ifade eder. İnsan gözünün sınırlarını aşan, çıplak gözle erişilemeyen ayrıntıları görünür kılan araçlar bunun tipik örnekleridir. Mikroskop, yalnızca “küçük şeyleri büyüten” bir araç değildir; onun aracılığıyla mikroskobik varlıklar dünyamızın parçası hâline gelir, sağlık, hastalık ve beden algımız dönüşür. Benzer şekilde teleskoplar, gökyüzünü salt bir “ışık noktaları manzarası” olmaktan çıkarıp kozmolojik bir yapıya dönüştürmüştür.

Bu aracılık, yalnızca görsel bilgiyi artırmakla kalmaz; neyin önemli, neyin önemsiz olduğu hakkındaki ölçütlerimizi de dönüştürür. Ultrasonografi cihazıyla bir fetüsün görüntüsünü görmek, hamilelik tecrübe-

sini kökten değiştirebilir; anne-baba adayının zihninde oluşan imgeler, bebeğe dair duygusal bağın zamanlamasını, derinliğini ve niteliğini etkileyebilir. Böylece teknoloji, yalnızca dünyayı “görme” biçimimizi değil, o gördüklerimize attığımız anlamları da şekillendirir.

Eyleme aracılık (İng. *Mediation of Action*), teknolojinin dünyada eyleme biçimimizi değiştirmesiyle ilgilidir. Örneğin, bir cerrahın eline verilen robotik cerrahi sistemi, yalnızca el becerisini hassaslaştırmakla kalmaz; operasyonun planlanış biçimini, risk değerlendirmesini, hatta hasta-hekim ilişkisinin sınırlarını dönüştürür.

Günlük yaşamdan daha basit bir örnek, navigasyon cihazlarıdır. Harita okumak yerine cihazın talimatlarını takip eden bir sürücü, güzergâh seçimini kendi mekânsal sezgilerinden çok cihazın algoritmasına bırakır. Böylece, “yol bulma” eylemi, bireysel bir beceri olmaktan çıkıp, teknolojik sistemlerle ortak yürütülen bir süreç hâline gelir. Teknoloji, yalnızca eylemin aracısı değil; eylemin biçimini, hızını, hatta amacını belirleyen bir ortak olur.

Algı ve eylem boyutları birlikte düşünüldüğünde, teknolojilerin insan tecrübesini ve gerçekliği “birlikte şekillendirdiğini” ve “birlikte inşa ettiğini” görürüz. İnsan, teknoloji olmadan da dünyada var olabilir; ancak hangi dünyada, nasıl bir tecrübeyle var olacağı büyük ölçüde kullandığı teknolojilerle belirlenir.

Burada “birlikte” sözcüğü, teknolojiyi özerk bir özne gibi yüceltmek anlamına gelmez. Daha çok, insan ve teknolojinin bir ağ içinde karşılıklı bağımlılık içinde var olduğuna (İng. *interdependent coexistence*) işaret eder. Teknolojiler, yalnızca insan niyetlerini taşıyan maddi nesneler değil; aynı zamanda, niyetleri biçimlendiren, eylemleri yönlendiren, değerleri pekiştiren ya da dönüştüren aktörlerdir.

Teknolojik aracılık yalnızca bilgi üretme veya eylem kolaylaştırma süreci değildir; aynı zamanda değerlerin yeniden dağıtıldığı, dönüştürüldüğü bir süreçtir. Ne gördüğümüz ve nasıl gördüğümüz değiştiğinde, neyi

“Teknolojiler, kültürle çift yönlü bir ilişki içindedir: Bir yandan mevcut kültürel değerleri maddi forma bü-ründürür, diğer yandan bu maddi formlar, insanların davranışlarını, beklentilerini ve algılarını şekillendirerek kültürü yeniden üretir ya da dönüştürür. Akıllı telefonların tasarımındaki “sürekli çevrimiçi” varsayımı, yalnızca iletişim biçimimizi değil, zaman algımızı ve sosyalleşme normlarımızı da değiştirmiştir.”

önemli bulduğumuz, neyi korumamız gerektiğini düşündüğümüzde değişir. Benzer şekilde, nasıl hareket ettiğimiz değiştiğinde, sorumluluk anlayışımız, risk toleransımız ve etik ölçütlerimiz de dönüşür.

Örneğin, sürekli veri kaydeden giyilebilir sağlık teknolojileri, bireylerin kendi bedenlerine karşı sorumluluk duygusunu artırabilir; ancak aynı zamanda, bu verilerin üçüncü taraflarca izlenmesi, mahremiyet kavramını zayıflatabilir. Klinik karar destek sistemleri (KKDS) de benzer biçimde yalnızca tıbbi bilgi sağlayan tarafsız araçlar değildir; hasta ve hekim arasındaki iletişime ve karar alma süreçlerine doğrudan aracılık eder. Bu teknolojiler, hekimin otoritesini yeniden tanımlarken hastanın özerkliğini de dönüştürür; güven, sorumluluk ve açıklama beklentileri yeni bir biçim kazanır (Önder, 2022). Böylece KKDS, tıpkı mikroskop ya da ultrason gibi, yalnızca tıbbi pratiği değil, klinik ilişkinin etik dokusunu da birlikte kuran bir aktör hâline gelir (Önder, 2025). Bir başka deyişle, teknolojiler sadece araçlar değildir; etik manzarayı yeniden çizen aktörlerdir.

Bu nedenle, teknolojik aracılık teorisi bize şunu hatırlatır: Her teknolojik nesne, yalnızca işleviyle değil, dünyayla kurduğumuz ilişkinin yapısını ve içeriğini değiştirme gücüyle değerlendirilmelidir. Onlar, hem dünyayı hem de bizi dönüştüren sessiz ortaklardır; algımızın ve eylemimizin sınırlarını çizen görünmez mimarlardır.

4. Teknolojik Aracılık Örnekleri

Teorik çerçeveler, onları somut örneklerle desteklemediğimizde çoğu zaman soyut kalır. Teknolojik aracılık, yalnızca bir kavramsal iddia değildir; hayatın her alanında gözlemlenebilir. Tarihsel dönüm noktalarından gündelik rutinlerimize kadar uzanan örnekler, teknolojinin hem algıya hem eyleme aracılık eden ve değer dünyamızı dönüştüren rolünü açıkça gösterir.

17. yüzyılda mikroskobun geliştirilmesi, yalnızca bilimsel bilgiye yeni bir pencere açmadı; aynı zamanda “görmek” ile “inanmak” arasındaki bağı kökten dönüştürdü. İnsan gözü çıplak hâliyle mikroorganizmalara erişemezdi. Mikroskop, görünmez olanı görünür kılarak, doğanın yapısı hakkındaki tasavvurumuzu yeniden kurdu.

Bu dönüşüm, 19. yüzyılda mikrop teorisiyle birleştiğinde, tıp ve hijyen anlayışı devrimsel bir değişime uğradı. Hastalıkların kötü hava ya da “miasma” ile değil, mikroorganizmalarla ilişkili olduğu bilgisi, yalnızca bilimsel bir keşif değildi; hastanelerin mimarisinden şehir plan-

lamasına, gıda üretiminden kişisel hijyen alışkanlıklarına kadar uzanan geniş bir toplumsal dönüşümü tetikledi (Latour, 1988).

Burada aracılık çift yönlüdür: Mikroskop, bilim insanının algısını dönüştürerek yeni bir gerçeklik açar; bu yeni gerçeklik ise insanların eylemlerini – ellerini yıkama, suyu kaynatma, gıdaları saklama – yeniden biçimlendirir. “Görmek” ile “inanmak” arasındaki bağ, teknolojiyle yeniden yazılır: Görünmeyeni görür hâle gelmek, yalnızca bilginin artışı değil, toplumsal yaşamın etik ve pratik temellerinin yeniden düzenlenmesidir.

Peter-Paul Verbeek’in detaylıca ele aldığı ultrasonografi örneği, teknolojik aracılığın etik boyutunu net bir şekilde ortaya koyar. Gebelikte ultrason, anne adayına rahmindeki fetüsü görme imkânı sunar. Ancak bu “görme”, basit bir bilgi edinme sürecinden ibaret değildir.

Ultrason görüntüsü, fetüsü anneden ayrı, bağımsız bir varlık olarak temsil eder. Bu temsil biçimi, anne-bebek ilişkisini zihinsel ve duygusal düzeyde dönüştürür. Bazı durumlarda, ultrason sonucunda tespit edilen tıbbi riskler, doğum kararı üzerinde doğrudan etkili olabilir. Böylece teknoloji, yalnızca tıbbi bilgi sağlamakla kalmaz; ebeveynliğe, beden algısına, hatta yaşam ve ölümle ilgili ahlaki yargılara aracılık eder.

USG örneği, teknolojinin “nötr bir bilgi aracı” olmaktan çok, değer yüklü bir temsil biçimi sunduğunu gösterir. Hangi görüntünün nasıl sunulduğu, hangi bilginin hangi bağlamda paylaşıldığı, anne-baba adaylarının duygusal tepkilerini ve ahlaki muhakemelerini biçimlendirir (Verbeek, 2008). Burada teknolojik aracılık, bireysel kararların ötesinde kültürel anlatıları da besler: Fetüsün “fotoğrafı” aile albümünün ilk sayfasına girer, doğumdan önce toplumsal bir özne olarak tanıtılır (Mitchell, 2001).

Giyilebilir teknolojiler, özellikle akıllı saatler, bedenimizi sürekli olarak veri üreten bir sistem gibi görmemize neden olur. Nabız, adım sayısı, uyku kalitesi, oksijen seviyesi... Bu veriler, beden algımızı biyometrik göstergeler üzerinden yeniden tanımlar. Kimi zaman bu durum, daha sağlıklı yaşam alışkanlıklarını teşvik eder; kimi zaman ise sayılara aşırı bağımlılık ve kaygı yaratır.

Burada aracılık iki düzeyde işler: Teknoloji, hem bedeni “ölçülebilir bir nesne” olarak algılamamıza aracılık eder, hem de bu algıya dayalı eylemlerimizi (daha fazla adım atma, belirli uyku hedeflerine ulaşma) yönlendirir. Sağlık, yalnızca hissettiğimiz bir hâl değil, sürekli izlenen ve raporlanan bir “performans” hâline gelir.

“Teknolojilerin toplumsal hayata entegre olduktan sonra değer çatışmalarını düzeltmenin çoğu zaman güç, hatta imkânsız olmasından kaynaklanır. Değerler, teknolojiye en baştan gömüldüğünde, kullanıcı davranışları, sosyal normlar ve kurumsal uygulamalar üzerinde kalıcı etkiler yaratır. Tasarım sürecinde etik farkındalık, bu nedenle yalnızca ahlaki bir sorumluluk değil, toplumsal sürdürülebilirliğin de ön koşuludur.”

Sosyal medya platformları, yalnızca iletişimi kolaylaştıran araçlar değil; aynı zamanda ilişkilerin biçimini, sıklığını ve yoğunluğunu tasarlayan sistemlerdir. Arkadaşlık, takip etme, beğeni, paylaşım... Bunlar, insan ilişkilerini belirli formlara sokan dijital jestlerdir.

Platform tasarımları; hangi tür içeriklerin daha görünür olacağını, hangi ilişkilerin daha çok etkileşim alacağını belirleyerek sosyal dünyamızı yeniden inşa eder. Böylece “arkadaşlık” ya da “topluluk” gibi kavramlar, algoritmik önceliklerle şekillenir. İnsanlar, çoğu zaman farkında olmadan bu teknolojik arayüzlerin sunduğu ilişki biçimleri içinde hareket eder.

Bu örneklerin ortak noktası, teknolojinin hem algımıza hem eylemimize aracılık ederken, aynı zamanda değerlerimizi, önceliklerimizi ve toplumsal anlam dünyamızı dönüştürmesidir. Mikroskop bilimsel gerçeği yeniden kurar; ultrason etik karar süreçlerini biçimlendirir; akıllı saatler bedeni veri merkezine dönüştürür; sosyal medya ilişkilerin ritmini yeniden yazar.

Teknolojik aracılık teorisi, bu dönüşümlerin hiçbirinin tesadüf olmadığını; teknolojilerin, bilinçli ya da bilinçsiz, tasarım aşamasında değerler taşıdığını ve bu değerlerin gündelik yaşamın dokusuna işlendiğini hatırlatır.

5. Teknolojiler ve Gömülü Değerler

Teknolojilerin nötr olduğu inancı, onları yalnızca işlevleri üzerinden değerlendiren araçsal bir bakıştan beslenir. Ancak gerçekte, her teknolojik nesne, tasarım aşamasında —bazen bilinçli, bazen de farkında olunmadan— belirli değerleri taşır. Bu değerler, hem nesnenin işlevsel sınırlarını hem de toplumsal hayata katılım biçimini belirler.

Bir teknolojinin biçimi, malzemesi, ergonomisi, kullanım senaryosu; hangi bedenler, hangi ihtiyaçlar, hangi kültürel varsayımlar üzerinden tasarlandığının izlerini taşır. Bu nedenle teknolojiler, yalnızca teknik çözümler değil, aynı zamanda belirli bir dünya görüşünün, toplumsal düzenin ve değerler sisteminin maddi ifadeleridir.

Örneğin, emniyet kemeri tasarımlarının uzun yıllar boyunca “ortalama erkek bedeni” referans alınarak optimize edilmesi, kadınlar ve çocuklar için güvenlik performansında ciddi eksiklikler yaratmıştır. Burada mesele, yalnızca teknik bir ihmal değil; hangi kullanıcıların “merkez” kabul edildiğine, kimin güvenliğinin önceliklendirildiğine dair örtük bir değer yargısıdır. Benzer biçimde, eğer otomobiller Türk kültürel alışkanlıklarına göre tasarlansaydı, içine “ayakkabısız binme” pratiğini destekleyen unsurların eklenmesi hiç şaşırtıcı olmazdı. Bu tür örnekler, teknolojilerin yalnızca işlevsel çözümler değil, aynı zamanda kültürel değerlerin materyal ifadesi olduğunu gösterir.

Teknolojiler, kültürle çift yönlü bir ilişki içindedir: Bir yandan mevcut kültürel değerleri maddi forma büründürür, diğer yandan bu maddi formlar, insanların davranışlarını, beklentilerini ve algılarını şekillendirerek kültürü yeniden üretir ya da dönüştürür. Akıllı telefonların tasarımındaki “sürekli çevrimiçi” varsayımı, yalnızca iletişim biçimimizi değil, zaman algımızı ve sosyalleşme normlarımızı da değiştirmiştir.

Böylece, değerler teknoloji üzerinden topluma aktarılır. Bu aktarım süreci, tasarım masasında başlar, gündelik kullanımda yerleşir ve zamanla görünmezleşir. Bir teknolojinin “tarafsız” olduğu iddiası, çoğu zaman onun değer yüklü yönlerinin fark edilmemesinden kaynaklanır. Oysa teknolojiyi etik açıdan anlamak, tam da bu gömülü değerleri görünür kılmaktan geçer.

6. “Ampirik Dönüş” ve Değer Hassas Tasarım

Teknoloji felsefesi ve bilim-teknoloji çalışmaları (STS) alanında son on yıllarda öne çıkan “empirical turn” (Tür. *ampirik dönüş*), teknolojiyi soyut kavramlar üzerinden değil, somut örnekler ve kullanım pratikleri üzerinden inceleme eğilimini ifade eder. Bu yaklaşım, “Teknoloji”yi yalnızca “teorik bir kategori” olarak değil, “teknolojileri” toplumsal hayatın canlı bir parçası olarak ele alır.

Ampirik dönüş, teknolojik aracılık perspektifiyle de uyumludur: Teknolojiyi anlamak için, onun insanlarla nasıl ilişki kurduğunu, hangi bağlamlarda nasıl işlediğini ve hangi değerleri görünür ya da görünmez kıldığını doğrudan gözlemlemek gerekir. Laboratuvar araştırmalarından kullanıcı tecrübesine, kamusal alandaki teknolojik altyapılardan bireysel cihazlara kadar geniş bir spektrumda, teknolojiye dair felsefi analiz artık ampirik verilerle desteklenir.

Bu yönelim, tasarım dünyasında “değer hassas tasarım” (İng. *Value*

Sensitive Design) ve benzeri etik tasarım yaklaşımlarının yükselişini de beslemiştir. Değer hassas tasarım, teknolojinin toplumsal ve etik etkilerini tasarım sürecinin başından itibaren dikkate almayı amaçlar (Önder, 2022). Yani bir ürün yalnızca teknik olarak verimli ya da estetik olarak çekici olmakla kalmamalı; aynı zamanda adalet, kapsayıcılık, mahremiyet, güvenlik gibi temel değerleri gözetmelidir.

Bu yaklaşımın önemi, teknolojilerin toplumsal hayata entegre olduktan sonra değer çatışmalarını düzeltmenin çoğu zaman güç, hatta imkânsız olmasından kaynaklanır. Değerler, teknolojiye en baştan gömüldüğünde, kullanıcı davranışları, sosyal normlar ve kurumsal uygulamalar üzerinde kalıcı etkiler yaratır. Tasarım sürecinde etik farkındalık, bu nedenle yalnızca ahlaki bir sorumluluk değil, toplumsal sürdürülebilirliğin de ön koşuludur.

7. Sonuç: Bir araçtan fazlası

Bu yazı boyunca, teknolojiye dair üç yaklaşımı inceledik: Araçsalcılık, teknolojiyi insanın kontrolündeki nötr bir araç olarak görür; teknolojik determinizm, onun kendi mantığıyla toplumu şekillendiren belirleyici bir güç olduğunu savunur; teknolojik aracılık ise bu iki kutbun ötesinde, teknolojiyi insan-dünya ilişkilerinin aktif bir bileşeni olarak konumlandırır.

Aracılık perspektifi, teknolojilerin yalnızca “kullanılan şeyler” olmadığını, aynı zamanda algımızı, eylemimizi, değerlerimizi ve kültürel dünyamızı dönüştüren ortaklar olduğunu gösterir. Mikroskop, ultrason, akıllı saat ya da sosyal medya platformu... Hepsi, dünyayı görme ve dünyada hareket etme biçimlerimizi değiştiren, bu yolla gerçekliği ve toplumsal dokuyu birlikte şekillendiren unsurlardır.

Bu nedenle, teknolojilerin değer yüklü (İng. *value-laden*) doğasını fark etmek ve tasarım aşamasında bu değerleri etik bir süzgeçten geçirmek, yalnızca akademik bir tavsiye değil, hayati bir gerekliliktir. Etik ve değer hassasiyeti, teknolojinin “ne yapabildiği” sorusunun yanına “nasıl yaptığını” ve “neye hizmet ettiğini” de ekler.

Sonuç olarak teknolojiyi yalnızca elimizde tuttuğumuz, çalıştırdığımız ya da tükettiğimiz bir şey olarak değil; bir de birlikte yaşadığımız, birlikte değiştiğimiz ve birlikte dünyayı kurduğumuz bir aktör olarak yeniden düşünelim.

Kaynakça

- Dusek, V. (2006). *Philosophy of technology: An introduction*. Blackwell.
- Eisenstein, E. L. (1980). *The printing press as an agent of change* (Vol. 1). Cambridge University Press.
- Ihde, D. (1990). *Technology and the lifeworld: From garden to earth*. Indiana University Press.
- Latour, B. (1988). *The pasteurization of France*. Harvard University Press.
- Mitchell, L. M. (2001). *Baby's First Picture: Ultrasound and the Politics of Fetal Subjects*. University of Toronto Press.
- Önder, O. (2022a). Epistemolojik ve Etik Acidan Klinik Karar Destek Sistemleri. In T. Bardakçı & M. İ. Karaman (Eds.), *Yapay Zeka Etiği* (pp. 147–160). İstanbul.
- Önder, O. (2022b). Yapay zeka ve piyasa: Sağlıkta dijitalleşme ve etik sorunlar özelinde bir değerlendirme. In T. Bardakçı & M. İ. Karaman (Eds.), *Yapay Zeka Etiği* (pp. 185–200). İstanbul.
- Önder, O. (2025). *Klinik Karar Destek Sistemleri Bağlamında Tıpta Yapay Zeka Kullanımında Etik Sorun Alanları* (Doktora tezi, No. 949041). İstanbul Üniversitesi.
- Verbeek, P. P. (2005). *What things do: Philosophical reflections on technology, agency, and design*. Penn State University Press.
- Verbeek, P. P. (2008). Obstetric ultrasound and the technological mediation of morality: A postphenomenological analysis. *Human Studies*, 31(1), 11–26. <https://doi.org/10.1007/s10746-007-9079-0>
- Verbeek, P. P. (2011). *Moralizing technology: Understanding and designing the morality of things*. University of Chicago Press.